

והיינו, כי כל הארבע רוחות המה הפכים זה עם זה כדאיתא בזה"ק (וארא כד.) צפון איהו קר ולח וכו' דרום איהו חם ויבש וכו' – ולכן בקרן המאחד שני רוחות ההפכים, משם ניכר אחדות השי"ת שמאחד כל הנפרדים. וכן בענין זימון בשלשה, כיון שיש שנים נפרדים לכן יכול השלישי להכיר הכרה מפורשת ולומר 'ברוך שאכלנו משלו', וכדאיתא בגמרא (טנהדרין ג.) בתלתא אי אפשר דלית בהו חד דגמיר'. (מי השלוח לקוטים. וראה עוד בהרחבת הענין בצדקת הצדיק קפו, מובא להלן).

דף מז

'שנים ממתנין זה לזה בקערה' – שאם האחד מסלק ידיו מן הקערה לשתות או לדבר אחר, חברו מפסיק אכילתו עד שיגמור לשתות (שלחן ערוך קע, ב ופוסקים).

רבה בר בר חנה הוה עסיק ליה לבריה בי רב שמואל בר רב קטינא, קדים ויתיב וקמתני ליה לבריה: אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמון מפי העונים'. משמע מכאן שהחתן בוצע (כמש"כ רש"י) אף אם יש שם מי שגדול הימנו (מגן אברהם קסו סקכ"ט).

רב ושמואל הוו יתבי בסעודתא. אתא רב שימי בר חייא הוה קמסרהב ואכיל...'. משמע שחל דין זימון גם כאשר השלשה לא התחילו לאכול יחדיו אלא ישבו שנים ולבסוף בא השלישי. (וכן יש להוכיח ממעשה דינאי המלך להלן מה. וע"ש בחדושי בית מאיר).

ואולם דעת תלמידי רבנו יונה שהתחלת האכילה היא הקובעת חיוב זימון, ולדעתו צריך לפרש כאן שאמנם אין חיוב זימון כי לא התחילו כאחת, אבל הרשות נתונה לזמן. ומשמע שגם מצוה יש בדבר, שלכך מיהר רב שימי לאכול – כדי להצטרף עמהם לזימון.

[ולפי זה נמצא מכאן מקור לדין שכתב הרמ"א (קצג, ב) שאם ישבו שנים לאכול ובא שלישי ואכל עמהם, ולא קבע עמהם ישיבתו (כגון שלא ישב באותו שלחן בדרך קבע. ע' משנ"ב), אף על פי שרשאים להחלק כיון שלא קבעו יחדיו, אבל אפשר וגם עדיף לזמן.

אלא שהמשנה – ברורה הביא שאין כן הסכמת האחרונים, אלא מסתבר שכל מקום שאינם חייבים בזימון מפני שאכילתם נפרדת, אין להם לזמן יחדיו. ובאשר להוכחה מסוגיתנו – הלא אין מוכח כן אלא לדעת תר"י שתחילת האכילה לבדה קובעת, אבל להלכה אנו נוקטים שאפילו לא התחילו כאחת, כל שאכלו ביחד בדרך קבע לבסוף, חייבים לזמן, ולפי זה אין לנו כל מקור לדין האמור שגם כשאין חובת זימון יש רשות להצטרף לזמן] (עפ"י באור הלכה קצג, ב).

'הא לא חזי ליה?...? – ואין זה מברך אלא מנאץ (רש"י עפ"י בבא קמא צד). מכאן פסק הרמב"ם (ברכות א, ט): 'כל האוכל דבר האסור, בין בזדון בין בשגגה אינו מברך עליו לא בתחלה ולא בסוף. כיצד, הרי שאכל טבל של דבריהם או שאכל מעשר ראשון שלא נטלו תרומותיו או מעשר שני והקדש שלא נפדו – אינו מברך, ואין צריך לומר אם אכל נבלות וטרפות...!'

ואולם הראב"ד השיג וכתב 'זו טעות גדולה', כי לא אמרו אין מברכים אלא שאין מזמנים עליהם, לומר שאין להם חשיבות קביעות הואיל ואוכלים דבר האסור, והוא כענין אכילת פירות שאין להם קבע, אבל ברכה תחלה ובסוף למה לא יברכו הואיל ונהנו.

הרשב"א הביא סיוע לשיטת הרמב"ם מברייתא (בשבת כג.) וכן הכסף-משנה כתב להוכיח כהרמב"ם. וכן פסק השו"ע, שאין לברך על אכילת איסור לא לפני ולא לאחריה. ואולם אם אכל בשוגג דבר איסור ונזכר אחר אכילתו, דעת הט"ז ועוד כמה אחרונים שאפשר לברך [אבל לענין זימון, אפילו בשוגג אסור. כן מבואר בט"ז וכן כתב במשנה ברורה]. וצע"ג בדברי האגרות-משה (או"ח ח"ד סט,ו), שלפי דעת הט"ז אפשר לזמן על אכילת איסור בשוגג. וכן הורה שם למעשה עפ"י זה.

[ומה שאמרו בבבא-קמא (צד) לענין הגזול חטים והפריש ממנה חלה 'כיצד מברך - אין זה מברך אלא מנאץ, ועל זה נאמר ובוצע בך... - יפרש הראב"ד שאין שם פטור מברכה, אלא שברכתו נחשבת ניאוף כל שעושה כן בידיעה תחילה ובזדון (וצ"ע האם השומע ברכתו עונה 'אמן' אחריה). אבל אם כבר אכל - ודאי נתחייב בברכה אחרונה. ואכן הרא"ש (כאן) הקשה משם על שיטת הרמב"ם, שמשמע שחייב בברכה מצד עיקר הדין.

ויש מחלקים; שם מדובר על הפרשת חלה, ובא לברך ברכת המצוה, והלא מצוותו באה בעבירה ואינה מצוה, אבל לענין ברכות הנהנין שאין בהן הזכרת מצוה, אין שם ענין ניאוף. וגם הרמב"ם שסובר אסור לברך בין בתחילה בין בסוף, אין טעמו משום 'בוצע בך' אלא ענין אחר הוא, שדבר האסור באכילה אין בו מעיקרא תורת ברכה על אכילתו, כשם שאין ברכה על דבר מר שאינו ראוי כלל לאכילה (עפ"י אבן האזל הל' ברכות שם. ע"ש באורך).

א. הבין שם שלדעת הרמב"ם אין מברכים על דבר האסור, גם אם אוכל מתוך אונס, כי לא תקנו על מאכל כזה ברכה על עיקר.

ואם תאמר, תינח ברכה דרבנן אבל ברכת המזון דאורייתא מהי תיתי לפוטרו? - ונראה שכשאמרה תורה 'אכלת ושבעת וברכת' לא דיברה על דבר איסור אלא על דבר הראוי ומוכן לאכילה [ואפשר אפילו דבר האסור מדרבנן, עכ"פ אינו ראוי הוא ולא על מאכל כזה דיברה תורה]. וסיוע לסברה זו בגמרא בחולין קלה. 'טעמא דכתב רחמנא צאנך... הא לאו בני גיזה נינהו' - ולא מעמיד שהכתוב מדבר בשעבר וגזו באיסור (ע' תורא"ש שם וחזו"א י"ד ריד).

ולא סברת אבן-האזל אתי שפיר בפשיטות, לפי שאין זו ברכה אלא ניאוף, הלכך לא שייך לקיים כאן 'וברכת'.
ב. עוד חידש באבן האזל שם שמאכל גזול מברכים עליו גם לדעת הרמב"ם, כי אינו דבר האסור בעצמותו. ונדחק לפי זה לפרש דברי הרמב"ם (חמץ ומצה ו,ז) שמה שכתב 'זה הכלל כל שמברכין...' - לא קאי על גזול.

ולא ידעתי מה דחקו לחילוק זה, כי גם לפי סברתו אפשר לומר שמאכל גזול אינו ראוי לו לאכילה שהרי אסור לו לאכול, הגם שאינו דבר איסור בעצמותו. ומה שכתב בירושלמי לברך לאחריה - אפשר לפרש כדרך שפרש הוא, דקאי על ברכת המצוה של אכילת מצה, אמנם זהו נגד הפשטות. אך אפשר שהכוונה לברכת המזון, וכדרך שבארו האחרונים שבלעיסתו קנה והרי היא שלו, ושונה משאר אכילת איסור.

וע"ע באבי עזרי ברכות א, יט.

ג. בדבר שאינו אסור בעצם אלא מפאת הזמן - באגרות משה (או"ח ח"ד סט,ו) צדד לענין אכילה קודם הבדלה, שאין זה דומה לאכילת איסור בעצם, ולכן אפשר שמברך עליו לאחריה. אך לענין זימון כתב שמסתבר שאינו מצטרף, ובפרט אין לצרפו להזכיר השם בשביל עבירה שעשה].

מי שברך על מאכל, וקודם שטעם ממנו נתעורר לו חשש איסור; כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"א רה, בהערה לסי' רז; ח"ה כד): אפילו אינה אלא חומרה, אם אך יש לה איזה מקור - לא יאכל, ויאמר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. ואולם בפת נכרי, גם אם מחמיר כל השנה שלא לאכלה - יטעם ממנה קצת כדי שלא תהא ברכתו לבטלה.

כמו כן אם לאחר שברך נזכר שקיבל על עצמו להתענות - מובא בשם 'נחפה בכסף' שיאכל פחות מכזית. אך צריך עיון כיצד הדין בארבע תעניות של צבור.

ברך במוצאי שבת ונוכר שעדיין לא הבדיל על הכוס – יטעם, כמו שכתבו הרמ"א והמגן-אברהם.
ברך על מאכל חלבי לאחר ארבע שעות מאז שאכל בשר (בימות החורף) – יטעם, שלא תהא ברכתו
ברכה לבטלה (שם ח"ד ט).

(ע"ב) 'אביי אמר: בכותי חבר. רבא אמר: אפילו תימה בכותי עם הארץ, והכא בעם הארץ דרבנן'.

כבר צוין במקום אחר (סוטה ח:), כשיש שתי אפשרויות לישוב סתירה במשנה או בברייתא – להעמיד כל אחד במקרה מסוים
או לפרש אליבא דתנאי, ברוב-ככל המקומות אביי העמיד באוקימתא ורבא העמיד במחלוקת תנאים. ואף כאן נראה שהלכו
לשיטתם [אמנם יש לצדד בדברי רבא כאן, אם מעמיד רק אליבא דרבנן, או יתכן שגם התנאים החולקים בהגדרת 'עם הארץ'
דעלמא, מפרשים שזה המדובר כאן משמעותו למי שאינו מעשר פירותיו].

'עם הארץ' – משמעות הביטוי; כתבו ראשונים שמכונה כן מי שלא למד תורה וכל עסקו בישוב הארץ
ובתיקונה, על כן ייחסוהו אליה (עפ"י הקדמת הרמב"ם לפרוש המשנה; רבנו בחיי אבות ב,ו; רע"ב אבות ה,י). עוד
פרשו 'עם' מלשון עמעות וכהיון, כלומר החשוך שבארץ שלא ראה מאורות התורה (עפ"י רבנו בחיי שם;
אור זרוע – אלפא ביתא שבראש הספר אות ה, ועוד. גם 'עם' בתורה היינו המון העם). וגם על שם פחיתות דרגתו לכך
ייחסוהו והמשילוהו לארץ הנמוכה (עפ"י אור החיים לך טו,ג). ועל שם שאוחז ומדבק עצמו בעסקי העולם
הזה, עד שיחשוב עצמו כתושב בארץ, אבל החכמים והצדיקים חושבים עצמם כגרים בארץ (אגרת הטיול
חלק הפשט. מובא כל זה בספר מגדים חדשים).

ובספר צדקת הצדיק (קצא): **'... עיקר ה'דרך ארץ' היינו הכרה בכל עניני הארץ שהכל מהש"י, וכמו
שאינא בברכות (כב). על ברכת המזון עשאן רבי יהודה כהלכות דרך ארץ, וברכת המזון היינו ההכרה
שהש"י מכין מזון לכל חי. ו'בור' הוא שאינו בדרך ארץ, היינו כמו שדה בורה ולא שדה אשר ברכו ה'
דהיינו חקל תפוחין קדישין דהוא מדת כנסת ישראל שיש בה זריעת הש"י שאפילו ריקנין שבה מלאים
מצוות, והכרה בדרך ארץ וישוב העולם באמונה שלימה שהכל מהש"י, וזה נקרא 'עם הארץ' –
שהוא מכלל הארץ הידועה ועוסק בדרך ארץ...'**

'... דברי רבי מאיר... אחרים אומרים...' ע' לעיל ט.

**'דמשמע להו לרבנן... לשנא אחרינא דשמע שמעתתא מפומייהו דרבנן וגריס להו כצורבא מרבנן
דמי'. נראה שלשון ראשונה סוברת שאין די בכך ששומע וגורס את דברי החכמים, כי אמנם התלמיד
נוטל ומקבל מרבותיו אך רבותיו מצדם אינם 'נותנים' לו, ורק אם משמש ממש הרי הוא יוצא מגדר
'עם הארץ'. ואפילו גורס ושונה את כל התורה, אין אדם יכול ליטול התורה ולהשיגה בעצמו אלא חייבת
היא להימסר לו מרבו (עפ"י 'שיחות מוסר' להגר"ח שמואלביץ, מאמרים: יט כג תשל"א, לה תשל"ב, ב תשל"ג).**
**'... וכבר אמרתי כמה פעמים שאף בזמננו שכבר נכתב כל הש"ס וגם פסקי הגאונים כר"ף ורמב"ם
ורא"ש וטור ושלחן ערוך עם כל המפרשים שעליהו, איכא גם לנו תורה שבעל-פה שלא נכתב עדיין,
ואי אפשר לידע התורה על בוריה בלא שימוש תלמידי חכמים, שלכן נקרא גמרא שימוש ת"ח – משום
שצריך להבין דברים הכתובים איך לקולטם במוחו, שלזה צריך רב שיסביר ההלכה לפי סוגיית הגמרא
בפה ממש, וגם חברים שיתחדדו בזה שישמעו איך מבינים כל אחד לאחר שנקלט במוחו הדברים
ששמעו, וגם מה שהבינו בעצמם לפי ערך ההבנה שלמדו מרבים גם בענינים אחרים...
וזהו עיקר הגדול בלימוד התורה, שזה שייך להתחדש כל ימיו, אף בימי זקנה ושיבה, ולהתגדל בכל**

יום יותר מכפי שהיה אתמול, שנעשה לעצמו תרוייהו רב ותלמיד... (מתוך אגרות משה יו"ד ח"ד לב) עוד בגודל מעלת שימוש תלמידי חכמים – ע' במובא לעיל ז. וע' משך חכמה תבוא כח, סא.

ורחמנא אמר ונתן הכסף וקם לו. אין זה לשון הפסוק, אלא ויסף חמשית כסף ערכך עליו וקם לו. וכן דרך הש"ס לקצר המקרא ולאמרו בלשון שונה (תוס' שבת קכת. ד"ה ונתן. והביאו שם דוגמאות לדבר. וכ"כ הריטב"א בב"ב קכג: דרך התלמוד לקצר פסוקים או להוסיף עליהם).

ולא רק קיצורי לשון ושינויים משמעותיים במטבע לשון הכתוב, אלא לעתים מובאים המקראות בש"ס בשינויים דקדוקיים, כגון בתוספת והסרון של מלה או אות.

ע"ע: ריש עירובין פתח אולם הבית' ובתוס' וריטב"א; שם ד: בגאון יעקב;

פסחים מז. 'לא תעשה כל מלאכה' והכוונה לפסוק 'כל מלאכה לא יעשה בהם' (ע' משיב דבר ח"א לו);

ירושלמי שקלים ו, א דכתיב ויאריכו הבדים' וגו';

יומא לב. 'ופשט את בגדי הבד ורחץ בשרו' – וכתיב 'את בשרו'; שם לו: 'אם שכב ואם לא שכב' ובתוס' ובראשונים;

משנה כתובות לו: 'שנאמר: ואם לא יהיה אסון ענוש יענש'. ובכתוב 'לא יהיה';

חולין עז 'כל בבהמה תאכלו' והכוונה לפסוק 'כל בהמה מפרסת... מעלת גרה בבהמה, אתה תאכלו', כמוש"כ הרי"ף.

אחד ההסברים לשינויי הלשון, כתב הגרי"ד מוולאזין בהקדמה לספרו 'בית הלוי': 'הנהגה בכמה מקומות הבאתי דברי הגמרא ולא שמרתי להעתיק הלשון רק הכוונה, כי לפעמים היה קשה לי לעיין בפנים ולהעתיק. ולדעתי זה הטעם דנמצא בגמרא איזה פסוקים בשינוי הלשון ממה שהוא כתוב, כמו 'ונתן הכסף וקם לו' – משום דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה וכשהיו דורשים הפסוק היו אומרים אותו מן הכתב, ולפעמים כשלא היה מצוי להם הספר במקום ההוא, היו אומרים הפסוק בשינוי קצת, רק שיבואר בו כוונת הדרשה'.

וע"ע דוגמאות (והסברים) נוספות: רש"ש כריתות יז: ד"ה א"ר מ"ט; גליון הש"ס שבת נה: 'הפלאה שבערכין' לגר"י פיק

ברלין אות ק; מהר"ץ חיות ר"ה ג: ומו"ק ה. עינים בדברי חז"ל ובלשונם (לר"ח ארנטריו) עמ' קיג.

יש לציין עוד שגם בדברי המפרשים מופיעים מקראות רבים בשינויי לשון קלים. הנה כמה דוגמאות:

רש"י שבת כ. ד"ה הכא: 'דכתיב על ראשו ועל קרבו' – ואין זה לשון הכתוב.

רש"י יומא כה: ד"ה זימנין: 'שנאמר 'ושחט את בן הבקר והקריבו הכהנים את הדם' וכתיב 'בני אהרן הכהנים'. ולא דייק לכתוב הפסוק כצורתו. ולפי"ז אין צריך לתקן בדבריו שם בדיבור הקודם, כמו שמסומן בגליון; שם לו: רד"ה לבן זומא. והב"ה תיקן. ולהנ"ל אין צורך; שם לב: רד"ה נפקא 'ורחץ במים ולבשם' – קיצר לצורך הענין במקום 'ורחץ במים את בשרו ולבשם'; וע"ש מה. ד"ה וכי 'שאתה למד מן 'האש על המזבח'... ובקרא: 'והאש' [ובדוקא לא כתב ה-ו, דאיכא מאן דדריש לה התם לענין אחר]; שם מז. ד"ה הבאה. והר"ב רנשבורג הגיה; שם נח: ד"ה ת"ר 'קטרת הסמים אשר לפני ה'" – בקרא ליתא 'אשר'.

והב"ח הגיה (וע"ש בהמשך הדיבור, ודו"ק); שם עא. ד"ה אף המשלח. והב"ח תיקן.

סוכה כז: רד"ה כל האזרת. ציטט את הגמרא בקיצור הפסוק [ואפשר שכך גם גרסתו בגמרא, דבלא"ה נראה שגרסתו שונה, ממה שכתב שם 'כתיב לבסוף. ונראה שיש שם גם טעות הדפוס וצ"ל 'בסכת כתיב' (לא 'בסוכות'), שעיקר הדרש מהכתיב כמבואר ברש"י].

רש"י יבמות לט סע"ב 'הנותרת מן המנחה יאכלו' – ובקרא: 'הנותרת ממנה יאכלו'; שם עט: 'דכתיב "לא ימחה"', ובקרא: 'ולא'.

וע' סוטה ח. ובגליון הש"ס. וע"ש ברש"י ט: ד"ה דברים. ובגליונות קה"י שם.

רש"י סנהדרין פג: ד"ה ותגרת 'הייתה להם כהונה'.

תוס' יומא נח. ד"ה ר"י. 'וכן יעשה באהל מועד' וכתוב 'לאהל' (ושם (במק"א) 'עולת תמיד' ונדצ"ל 'עולה תמיד'.
וע"ע בענין זה במובא ביוסף דעת נזיר מט:

'כל המשחרר עבדו עובר בעשה... מצוה דרבים שאני' –

א. בגדרו ותקפו של 'עשה' זה, ובענין שחרור עבד בשביל תועלת וקבלת ריוח – ע' במובא בגטין לח. וע"ע בית ישי כו,א; מאור ישראל כאן.

ב. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב צח) נקט שהאיסור לומר קדושה ביחיד הוא מדאורייתא, הגם שעצם אמירת הקדושה אינה מצוה דאורייתא. ובה הסביר דברי הרא"ש ותפארת-שמואל כאן (וע"ע במובא במגדים חדשים כאן ולעיל כא). וזוהו הוציא שאין לערוך מנין תפלה עבור ילדים, אם אין שם עשרה אנשים גדולים – כי אין להתיר להם לעבור על איסור תורה כדי להרגילם למצוות.

וצריך עיון לפי זה כיצד התירו לצרף קטן ועבד סניף לעשרה, והלא מן התורה צריך עשרה גדולים, כמו שדרשו מ'בתוך בני ישראל'. גם הר"ן כתב שאין זה אלא אסמכתא (מובא בכס"מ תפלה ה,ח). וכן הוא בפרי מגדים (גה א"א ססק"ד). וכן צ"ע שבאג"מ עצמו במקום אחר (או"ח ח"ב יח) נקט כן לעיקר. והיה מקום לפי זה להקל במנין של ילדים קטנים, מה גם שלדברי התוס' בפסחים (פ. ד"ה שה) יש להתיר ספיית איסור דאורייתא לקטן במקום חינוך מצוה (וע"ג גם במג"א שמג סק"ג תקנא סקל"א ועוד). וע"ע.

ג. עוד על ענין שחרור העבד בשביל מנין עשרה – ע' בשו"ת חות יאיר קטו; שו"ת שבט הלוי ח"ו כא,ג.

'ואמר רבי יהושע בן לוי: לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים, שאפילו מאה באים אחריו קבל עליו שכר כולם'. וכן ציוה רבי יהושע בן לוי לבניו, להקדים ולהחשיך לבית הכנסת, ובשל כך יתארכו חייהם (ע"ע במובא לעיל ו:).

'אמר רב הונא: תשעה וארון מצטרפין. אמר ליה רב נחמן: וארון גברא הוא?!'. סברת רב הונא, כי הארון שספר תורה מונח בתוכו, מצרף את התשעה ל'כלל ישראל' משום שספר תורה מצרף נדחי ישראל ופזוריו (עפ"י 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"ב עמ' לד. ע"ש שמבאר שמעלה זו של ספר תורה, המאחדת את הכלל לחבורה אחת, מתבטאת גם בהלכות נוספות, שלכן הש"ץ יורד לכתחילה לפני התיבה דוקא ששם הספר תורה המצרף את הצבור. וכן המנהג להחזיק את הספר על ידי הש"ץ כשמברכים את החודש בשבת – כי קביעת ר"ח תלויה בכלל ישראל, והציבור המכריז כאן פועל כחלק מקביעות כלל ישראל, ומשום כך הספר הוא המצרף המתאים. וכענין זה נמצא שם בח"א עמ' קלא). וכעין זה מצינו במדרש (תנחומא, וישב) שבמכירת יוסף צרפו האחים להקב"ה. ואף כאן יש לפרש לפי שהארון שבו ספר תורה מונח, הוא מקום השראת שכינה (עפ"י 'ראשית בכורים' לר"א וינברג, דף פא).

'ככתבם וכלשונם'

'איזהו עם הארץ...' –

וגדרו של עם הארץ (לענין תרומות ומעשרות) – לפרש"י סוטה כב,א נחלקו שם תנאי, וקיימא לן דאפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ, כדפסקינן ברכות מו,ב. ומיהו משמע בגמרא סוטה שם דאותן שקראו ושנו ולא שמשו – בזמנם – היו בחד צד גרועים מאותן שלא שנו, דהא קרו לה התם רשע ערום ומגוש. ומכל מקום משמע דהם עדיפי מאינו קורא קריאת שמע ושאר הדברים דתנאי קמאי.

ונמצא לדידך, אין לנו ענין קרא ושנה ולא שימש [ואולי הוא בזמנינו גם כן שמשנתן סדורה להן בקופיא, ואינם יודעין לעיין ולהבין, ומתגאין נגד רבותינו היודעים התורה באמת, ואינם שומעין להם ואינם נכנעים להם]. אבל כל שאינו קורא קריאת שמע או שאינו מניח תפלין או שאין לו ציצית בבגדו [של ד' כנפות וצ"ע] או שיש לו בנים ואינו מגדלן ללמוד תורה – הוא עם הארץ. וכן אם מתמיד לעבור על לאו מן הלאוין שרוב ישראל משמרין... (חזון איש שביעית י). מה שרמו להתספק האם אין לו ציצית בבגדו היינו כשיש לו בגד של ד' כנפות או אף כשאינו מקפיד ללבוש בגד כזה – בבית יוסף (כד) כתב שנראה לפרש שיש לו בגד של ד' כנפות ואין בו ציצית. ואולם יש שהעירו על דבריו מהתוס' בפסחים ק"ג: ד"ה ואין – ע' של"ה ריש מסכת חולין; שפת אמת ומגדים חדשים שבת ק"ח:

‘ושבת גברא הוא! אלא אמר רבי אמני: שני תלמידי חכמים המחדדין זה את זה בהלכה מצטרפין. מחוי רב חסדא כגון אנא ורב ששת...’ –

‘עיקר ההתחברות הוא ליראים, כמו שכתוב (תהלים ק"ט): **חבר אני לכל אשר יראוך וגו'**, וכמו שכתוב (מלאכי ג.) **אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו'** – כי שלש מדרגות הן, חכמה בינה דעת; חכמה – מה שמקבל מאחרים, זהו מה שקבל מרבו. ולהבין דבר מתוך דבר – זהו על ידי התחברות, כמו שאמרו (תענית ז.) מאי דכתיב (משלי כז) **ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו** – מה ברזל זה מחדד את חברו אף תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה, וזהו עיקר החברה לחדד זה את זה שיתחדשו דברי תורה על ידם, דלכך (שני תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה) **מצטרפין לזימון**, כדאיתא בברכות (מז:). ולא פריך וחדוד גברא הוא (כדפריך התם אהא דשנים ושבת מצטרפין, **ושבת גברא הוא**) – דמה שצריך שלשה היינו דאין חברותא בפחות משלשה, כדרך שאמרו בעירובין (טז:) **לענין שיירא, ובסוכה (יג.) לענין אגודה וחבילה, עיין שם בתוספות.** וכן במדרש (בראשית רבה סח) על פסוק **יעקב חבל נחלתו** – אין החבל נפקע בפחות משלשה. רק על ידי החדוד הוא חברותא גם כן בשנים, כי החדוד מחברם, וזה לשון חדוד – מן חד, שנעשה אחד ומחובר שאינו מתפרד, והיינו כי שלשה הוא חבור שתי קצוות והאמצעי המחבר, וזהו שאמרו בברכות (מה:): **איכא דעות** (ולכך חבורת נשים מצטרפת), דהעיקר שלש דעות הנפרדות שמתחברים יחד על ידי האכילה ביחד, כדרך שאמרו בחולין (ד: לענין מסית) אין הסתה בדברים אלא באכילה ושתייה. וכן אסרו (בשבת יז:) פתן ושמןן של כותים משום בנותיהן, שעיקר ההתחברות על ידי אכילה ושתייה, וזהו הזימון; –

דברכה שלפניה כשרעב – דוגמת שבועות [ופסח בחדש האביב] וברכת המזון שמברך כשהוא שבע – דוגמת סוכות חג האסיף, שהוא זמן שמחתנו [ובמועד קטן (ט.) אין שמחה בלא אכילה וכו'] ומשם (משמחת בית השואבה שבחג האסיף) שואבין רוח הקדש כמו שאיתא בירושלמי דהחליל, דדעת היינו רוח הקדש, כדפירש רש"י בפרשת תשא, וזהו אחר חכמה ובינה, דדעת המחבר כנודע. וכן חג הסוכות השלישי לרגלים. ולכך בשלשה אז צריך זימון כדמפרש בברכות (מה:): דהיינו גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו, שלזה צריך הכנה וזימון להתכלל יחד הנפשות, וכן בזמן – שופר דראש השנה שקודם סוכות הוא הזימון, כמו שכתבו הקדמונים שרומזו עורו ישנים משנתכם וקראו אל ה', והכנה לחבור ואחוד הקצוות על ידי חג הסוכות.

וכן החדוד מחבר, דוגמת העקידה דאיתא בזהר (ח"א ק"ט): דאז נתכללו אברהם ויצחק כמו שכתוב **עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה.** והיינו דמחוי רב חסדא כגון אנא ורב ששת – כמו שאמרו בעירובין (סז:) דהם שני הפכים, רב חסדא חריף ורב ששת סיני וכל חד מרתע מחבריה – זהו

היראה, ועל ידי החרוד נדברו יראי ה' ונתחברו ונתכללו שתי הקצוות ולכך מזמנים והוא בכלל שבת הקודם בגמרא ויכמו במימרות שלפניהם שם, על ידי הארון נראין כעשרה, יעוין שם, דבלא הכי תמוהו, והיינו דלכך צריך יראה, וכידוע ד'בינה – מינה דינין מתערין, כי כל חדוש יש יראה שמא חס ושלום הוא שוא, וכמו שכתב בהקדמת הזוהר (ה) דלכך אין לחדש דבר שלא שמע מרבו, ולכן התנו (שבת סג) במחודדין שיהיה לשמה ובעונה ואז מצליחין, דגם במחלוקתן אלו ואלו דברי אלקים חיים, והוא יחוד כמחלוקת הלל ושמאי שסופה להתקיים...'.
(מתוך צדקת הצדיק קפו. וע"ע במי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס)

דף מח

ע"ד שיאכל כזית דגן. נחלקו הראשונים ז"ל האם האוכל כזית דגן שחיובו לברך הוא מדרבנן, יכול להוציא ידי חובתו את מי שאכל ושבע ונתחייב בברכה מדאורייתא; לדעת בה"ג והרמב"ם ועוד פוסקים (ע' ארחות חיים לו; מרדכי; ב"י קצו) – אי אפשר, ולדעת רש"י ותוס' (כאן. וע' גם בעירובין צו. ד"ה דלמא, וברש"ש) – אפשר; אם משום שאף זה המחוייב מדרבנן נחשב 'מחוייב בדבר' [מלבד קטן שאינו מחוייב בעצמו אלא שאביו חייב לחנכו במצוות, לכך אין הקטן יכול להוציא את הגדול. כן היא שיטת רש"י], אם משום שבעצם מצד הדין יכול גם מי שלא אכל כלל להוציא את האחר ידי חובה, כדין שאר המצוות שאעפ"י שיצא – מוציא, משום שכל ישראל ערבים זה בזה, אלא מדרבנן החמירו בברכת המזון כשלא אכל כלל מפני שאינו יכול לומר 'שאכלנו משלך', או מטעם אחר (תוס' ועוד).
ונפסק בשלחן ערוך (קצו, ד) להחמיר בדבר, שלא יזמן זה שלא אכל כדי שביעה ויוציא אחרים שאכלו ושבעו. וכיוצא בזה כתב שם הרמ"א שעדיף שיוזמן מי שאכל ושתה, שאז הוא חייב לברך מן התורה לכל הדעות (וכ"ה בארחות חיים לו; שו"ת מהרי"ל קנג). ואולם כתבו האחרונים שעכשו שנוהגים שכל אחד מברך לעצמו, אין מקפידים בדבר.

ראה עוד בכאור שיטות הראשונים: צ"ח כאן; טורי אבן ר"ה כט; שאגת אריה ו; שבט הלוי ח"ה כב; חדושי הגרז"ר בנגיס ח"א א וח"ב יח; 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"ב עמ' פא ואילך; (מנחת שלמה ג); אבי עזרי סוף הל' תפלה (מהגרמז"ב); קובץ שעורים ח"ב ל; אורח משפט מד; בית ישי לו, א.

ובענין המסתעף; האם מצות חינוך מוגדרת כחיוב החל על הקטן עצמו אם לא – ראה רמב"ן במלחמות ה' לעיל כ ובחדושי לקדושין לא. ר"ן ספ"ק דקדושין וסופ"ב דמגילה וריטב"א שם; שו"ת הרא"ש ד, כא (נקטו כדעת רש"י שהוא חיוב על המחנך ולא על הקטן עצמו); כס"מ חמץ ומצה ו, י (נקטו בדעת הרמב"ם כרש"י ובדעת הר"ן במגילה כהתוס' שהוא חיוב המוטל על הקטן); פירוש הירושלמי לבעל ספר חרדים לעיל פ"ג ה"ג (נקטו שלהבבלי החיוב מוטל על הקטן ולהירושלמי על האב בלבד); אגרות משה י"ד ח"א רכד; עלה יונה עמ' רפ; שבט הלוי ח"א סז (וע"ש ח"ד עג, בהערה לסי' סז); בית ישי לד; ברכת מרדכי ח"ב מב; יד אפרים יג, ו. וע"ע במובא ביוסף דעת ריש ערכין; סנהדרין נה; כריתות טז.

(ע"ב) 'אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב' – ולכך קבעו בברכת המזון על היין, ולא בתפילה – זכר לכרמו של אנדריאנוס שהיה שטחו י"ח מיל על י"ח מיל, והקיפוהו מהרוגי ביתר מלא קומתם ולא הסריחו (רמב"ן ב"ב קכא ועוד).
ועוד, לפי שברכת המזון קבעו בה ענינים של הודאה על הארץ הטובה ועל מלכות בית דוד, וכיון שהיה נס זה חשוב מאד, לכך קבעוהו עמהם לברך עליו בנפש שבעה ולב שמח (ריטב"א שם).
ע"ע בספר צרור המור מטות, ובמצוטט בסמוך מיערות דבש ומשך כחמה.

ברכת 'בורא נפשות'; התוס' (בפסחים קד): כתבו עפ"י הירושלמי שחותם בה כשאר ברכות ארוכות. ואולם הכרעת רוב הפוסקים שאין לחתום בה בשם.
 ג. ברכות נישואין, הגם שנחשבות סמוכות זו לזו ולכך אינן פותחות בברכות [מלבד הברכות הראשונות, וכן הברכה האחרונה שהיא נאמרת בפני עצמה], מן הדין אין לחוש לחלוקתן לכמה אנשים, שאין זה מבטל דין 'ברכה הסמוכה לחברתה'. וכן המנהג עתה (ע' אגרות משה אה"ע ח"א צד).
 ד. הר"ן (בחדושי לפסחים שם) כתב שברכות שהן משני ענינים, כגון ברכת הקידוש וברכת הגפן – פותחות ברוך אעפ"י שהן סמוכות. וכן ברכת 'הרב את ריבנו' פותחת בברוך אעפ"י שהיא סמוכה לברכות שלפני הקריאה, כי נתקנה על הגם ולא על קריאת המגילה (ר"ן מגילה כא).

ה. הוכיחו שברכת 'הטוב והמטיב' אינה מדאורייתא שהרי פועלים עוקרים אותה (רב יוסף), וגם הריהי פותחת בברוך – משמע שאינה נחשבת סמוכה לחברתה, לפי שהיא תקנה מדרבנן שלא כשלוש ברכות (רב יצחק בר שמואל בר מרתא בשם רב), גם עוקרים אותה בבית האבל (לרבי עקיבא. רב נחמן בר יצחק).
 ואולם הסבירו לפי רב ששת שנחלקו תנאים בשאלה זו, אם היא מדאורייתא או מדרבנן [וכן נחלקו בדבר אבא יוסי בן דוסתאי וחכמים (מט.). וכן נראה שדעת רבי יוסי הגלילי (בתוספתא פ"א) שהיא מדאורייתא ואינה פותחת בברוך (עפ"י תוס' מט. ומקורה מדרשת תנאים דלהלן מה: וכן אמרו בירושלמי (רפ"ז) בדעת רבי ישמעאל). וקיימא לן שהיא מדרבנן].
 עתה הפועלים מברכים כל ארבע הברכות, שאין דרך בני אדם עתה להקפיד על כך, ומן הסתם הפועלים נשכרים על דעת כן שיברכו כל הברכות כתיקנן (או"ח קצא,ב).

ו. לתנא קמא דברייתא, אומרים בבית האבל ברכת 'הטוב והמטיב'. והסבירו בגמרא שמשלבים בה דיין האמת, כמפורט בגמרא הנוסח שברך רב אשי.
 בה"ג כתב שאין לומר 'לוקח במשפט', כי יש נספה בלא משפט. ואולם התוס' צדדו שאין למחוק בשל כך מהנוסח.
 לרבי עקיבא, עוקרים 'הטוב והמטיב' בבית האבל ואין אומרים אלא 'ברוך דיין האמת'. [ומשמע שכן נקט רב נחמן בר יצחק. ואולם להלכה נקטו התוס' ושאר פוסקים כתנא קמא, כפי שנהג רב אשי. ואפשר שגם רנב"י מודה שהלכה כת"ק. ריטב"א].

דפים מו – מז

- צ. א. כיצד סדר ההסבה?
 ב. כיצד סדר נטילת מים ראשונים ומים אחרונים?
 ג. האם מכבדים בדרכים ובכניסה בפתחים?
 ד. כיצד סדר בציעת הפת והתחלת האכילה בחבורה?
 א. כך שנו בתוספתא: בזמן שהן שתי מיטות, גדול מסב בראש ושני לו למטה הימנו [כלומר לצד מרגלותיו, והיו רגילים להסב בהטיה לשמאל, נמצא השני מסב לימין הגדול, שכשירצה הגדול לספר עמו, לא יצטרך להיזקף. ואולם הפרסיים נהגו שהשני מסב לצד שמאלו של הגדול, כי לא היו נוהגים לדבר אלא לרמוז ולסמן בידיים]. בזמן שהן שלש מיטות – גדול מהם בראש, שני לו למעלה הימנו (= לצד ראשו), שלישי למטה הימנו.

ב. מים הראשונים – מתחילים מן הגדול. ומיד כשנוטל מביאים השלחן לפניו שלא יצטרך להמתין באכילתו. עתה שאין נוהגים בשלחנות קטנים, לכך יש נוהגים שהגדול נוטל ידיו לאחרונה, כדי שלא יצטרך להמתין בשתיקה ובשמירת ידיו זמן רב. ויש נוהגים שנוטל ראשונה.

מים אחרונים – בזמן שהם חמשה מתחילים מן הגדול, ובזמן שהם מאה (כלומר יותר מחמשה. רש"י ועוד) – מתחילים מן הקטן [ועדיין אין מסלקים השלחן מן הגדול בעוד אלו נוטלים ידיהם], עד שמגיעים אצל חמשה וחוזרים ומתחילים מן הגדול. עוד אמרו בברייתא שאין מכבדים בידים מזוהמות, כלומר בנטילת מים אחרונים (ומה שנותנים למברך להיות ראשון לחמשה אחרונים – משום כבוד הברכה ולא משום כבוד האדם, או כדי שיעיין בברכה. עפ"י ראשונים).

למקום שהמים חוזרים (אם נוטל הגדול בעצמו, או שמצוה לאחר ליטול לפניו. רש"י) – לשם ברכה חוזרת. לדברי רב אחא בשבחה (יתרו, שאלתא נד. ומובא בארחות חיים הל' ברהמ"ז) רק המברך צריך ליטול ידיו קודם הברכה, כדי להזכיר את השם הנכבד בטהרה ולא בידים מזוהמות, אבל האחרים יכולים ליטול לאחר הברכה.

ג. תנו רבנן, אין מכבדים לא בדרכים ולא בגשרים (לומר היה אתה קודם). וכן אמר רבי יוחנן, וכן נהג רבין [ומשמע בגמרא שאביי לא שמיע ליה הא].

התוס' פרשו עפ"י הסוגיא בשבת, שאם יצאו לדרך כאחד – מכבדים בדרכים, ורק אם נפגשו באקראי ואירע להם דרך למקום אחד – אין מכבדים. אך יש אומרים שכן הוא רק לדעת אביי, אבל רבין סבר שלפי רבי יוחנן בכל אופן אין מכבדים. וכן נראה מדברי הרמב"ם (עפ"י בית מאיר).

ואמר רבי יוחנן: אין מכבדים אלא בפתח הראוי למוזוה, ולא בפרצה וכדו', אבל פתח בית הכנסת – מכבדים, ואעפ"י שאין בו מוזוה, פתח שראוי למוזוה הוא.

ד. הבוצע אינו רשאי לבצוע עד שיכלה 'אמן' מפי העונים, ופירש רב חסדא: מפי רובם [שאין להאריך יותר מדי בעניית אמן]. והוא פושט ידו תחלה לקערה. ואם בא לחלוק כבוד לרבו או לגדול הימנו – הרשות בידו.

היו שנים – ממתנינים זה לזה בקערה (שאם האחד מפסיק אכילתו לדבר מה, חברו ממתין לו). שלשה – אין ממתנינים.

אין המסובים רשאים לטעום עד שיטעום הבוצע.

א. התוס' צדדו (לפי תירוץ אחד) לחלק בין שתיה לאכילה, שבשתיה רשאים המסובים להקדים לבצוע. ואין מובא חילוק זה בשאר פוסקים.

ב. אם המסובים מברכים כל אחד לעצמו ואינם יוצאים בברכת הבוצע, מצדד הפרי-מגדים שגם באופן זה אין מדרך הכבוד לטעום קודם שיטעום הוא, כיון שכולם זקוקים לככרו. [ונראה שבאופן זה, מותר לכל הדעות ליתן רשות לגדול שיטעם לפניו, אף לדעת האוסרים כן בבציעת הפת דעלמא. ע' טשו"ע וד"מ קסז].

ואולם אם יש לכל אחד ככר או כוס לעצמו – אין צריך להמתין למברך (כן הביאו התוס' עפ"י הירושלמי, וכן נהג רבנו שמשון. וכן פסקו הפוסקים).